

KENTAUROK DILEMMÁJA

Kettős lény a kentaur: az egyetlen a létezők között, aki képes volt akaratát testére erőszakolni és külsőleg is kettőssé tenni önmagát. A Kentaur az egyetlen olyan lény, aki belső mivoltát testének akart kettősségében külsőleg is tökéletesen kifejezi.

A Kentaur döntése tudatos elhatározásból fakadt, s mint ilyen, a szabadság megnyilvánulása volt. Átváltozását külső körülmények nem akadályozták, a közeg, amelyben végrehajtotta, nem mutatott ellenállást, ezért a tettében felvillanó szabadság reális szabadság, nem egyszerű szubjektív szabadságillúzió, nem pusztán tudatában-akaratában kiépített belső autonómia. A külső körülmények egyenesen kedveztek átváltozásának: múltjukból maguk is kettősséget hoztak; a Kentaur átváltozásának így történelmi támasztékává váltak. Az ember ugyanis kiszakadt a természet világából, de nem szakadhatott el a természettől, környezetétől – ebben volt kettősségének gyökere. Bonyolította a helyzetet az is, hogy az ember és a természet különben szükségszerű érintkezését valósággal lehetetlenné tette a közöttük uralkodó ellenséges viszony. Az ellenséges szembenállás nem külső formában mutatkozott meg, hanem ami még súlyosabb, az emberben meglévő ösztönös természet szembefordult az ember tudatos társadalmi létével, és megfordítva, az ösztönösen élt társadalmi lét is ellentétbe került a törvényeit tudatosító természeti lényvel.

A viszonyokban adott kettősséget a Kentaur testi kettősségében akarta kifejezni, s azzal, hogy a természetet eredeti formájában ismét magába szívta, éppen szabadságát erősítette: a körülmények hatalmát a szabadság feltételévé változtatta. Mert a körülményeket mindig a szabadság feltételévé kell változtatni, különben a tettben születő világ a cselekvő ember ellen fordul, s az, amit szabadságának megnyilvánulásaként létrehozott – szabadsága börtönévé válik. A világot semmilyen szabadsággal sem lehet megkerülni, mert korlátait – mindig meglévő történelmi korlátait –, szabad-

ságának hiányát tudatosítania kell ahhoz, hogy szabadságát az alakító tetteben létrehozhassa.

A Kentaur döntése – átváltozása – tehát látszólag sokoldalúan megalapozott szabadság megnyilvánulása: tettet végrehajthatta, hiszen szándékainak megvalósítását semmi sem akadályozta, és cselekvésének belátható következményei sem látszottak ellentmondani szándékainak. Nem látszottak ellentmondani, mert az új valóságot, cselekvésének majdani következményét természetesen nem láthatta egészében át, csak fejében mérlesezte ki a lehetőségeket; abból indult ki, ami van, hozzátette a világhoz önmagát, de a jövő realitása kicsúszott még ellenőrzése alól. Lehetőségek és szándékok voltak cselekvésének kiindulópontjai, s szabadságának egész rendszere egyelőre a belátható következmények formájában mutatkozó lehetőség volt csupán.

Belátható következményekkel számolni – többnyire elegendő perspektíva a cselekvés számára. De a belátható perspektíva szubjektív dimenzió az egyén számára: beleülni az időbe úgy, ahogy az idő *most* a jövőt látszik idézni. A reális idő azonban nem követ szubjektív logikát, csak önmagáét, nem abba az irányba visz, amely felé számomra *most* mutat, mert nem belőlem fakad. Az idő nem visz, az idő mindig a dolgok ideje, a dolgok csinálják; az idő nincs kész, az idő nem előregyártott épületeleme a világnak. Idővel számolni annyi, mint számolni a dolgokkal, a jelen, a *most* dolgaival.

Ő is, a Kentaur is a *most*ból indult ki, amikor végrehajtotta metamorfózisát. Önmagát átalakítva jutott új idődimenzióhoz. Csakhogy a Kentaur nem volt egészen következetes önmagához, mert noha kentaur akart lenni, mint Kentaur már nem önmagával számolt, hanem azzal, ami nem következett ebből az állapotból: az maradt, ami akkor volt, amikor kitervelte az átváltozást. A múlt akart lenni Kentaur jelenében: ellentmondott saját idejének. Mint *nem*-Kentaur következetes volt, de mint Kentaur – már anakronisztikus. Mert jelenében a múltat képviselte, azt a múltat, ami nem következhet a jelenből, mert a múlt önmaga volt, akkor az övé volt, de elvesztette, amikor átalakult. A múlthoz következetes maradni annyi, mint a jelenhez következetesnek lenni: vagyis a jelent átalakítani, a jelent faragni, szembenézni vele mint adottsággal, és kilépni belőle, mert kilépés

nélkül a jelen csak anakronizmus, önmaga múltjává ránkcsodó időkvantum.

Kentaur akart lenni – Kentaurrá változott. Vajon mi készítette erre az elhatározásra? Úgy tűnik, a teljesség vágya. Ez a törekvés talán az élet legtermészetesebb vonása: az élet, még inkább a tudatos élet, mindig kilépés, lebegés, de a világhoz, a környezethez kötött lebegés. Éppen a kötöttség tágitása, az egyre adekvátább alkalmazkodás a totalitásvágy forrása: elnyelni mindent, akár az amőba, körülvenni a világot, bekebelezni; megszüntetni a lebegést úgy, hogy véget érjen a kötöttség korlátozó, leigázó állapota. A Kentaur magába szívja a természetet, hogy önmaga lehessen, nem más, ne a világ, a természet, hanem csak ő, maga a teljesség.

Kentaurként több akart lenni az embereknél. Más akart, de a másban már mindig csak éppen az lenni, akinek a sorsát vállalta. Mindig csak Kentaur akart lenni. Döntésével minden új elhatározást a gondnélküliség ketrecébe zárt. Mert döntése, a más vállalása egy olyan új helyzet elfogadását jelenti, amely már nem kíván alapvető döntéseket, csak a beilleszkedés kis elhatározásait. Az új helyzet: automatizmus nagyrészt. De döntés nélkül elérhető-e a teljesség?

A Kentaur, amikor valami újat vállalt, példává magasult környezetében, és tette mellé állította az embereket, akik benne látták a teljesség megszerzhetőségébe vetett hitük igazolását: A metamorfózisban felvillan a Kentaur számára is a teljesség. Mert mi volna a teljesség, ha nem a tudatos döntés és a változtató tett, vagyis maga a szabadság, amelyben a tehetség egészében realizálhatja magát: új világot teremthet új döntések, új tettek számára.

Helyzetét alakítva a Kentaur szembetalálkozott saját történelmének problémájával; nem genezisének történelmével, hanem azzal, hogy metamorfózisa miképpen viszonylik a haladás szempontjából előző állapotához. Vagyis egyéni cselekvése a sajátos struktúra mellé történelmi dimenziót kapott. A történelmi dimenzió – a következmények dimenziója. Nern a perspektívaké. Mert a perspektívát csak a múlt és a jelen kölcsönviszonyából lehet értelmezni. A perspektíva így inkább visszatekintés: nem múltba merengés, hanem a múltba helyezkedés, kiindulás a voltból a van felé, és a van, a jelen meghosszabbítása a jövő irányába. A ma, a most azonban kétszeresen jelen van ebben a műveletben: a Ken-

taur ma, most létezik, innen helyezkedik a múltba, ebből a struktúrából fogalmilag vetíti vissza magát, eszményeit viszi magával visszafelé, de létét mindig csak most, éppen most változtathatja meg. Miután múltjába csempészi magát, onnan, a fogalmilag helyreállított struktúrából néz vissza a reális jelenbe, és, éppen ezt az erővonalat hosszabbítja meg a jövő felé, a még nem létező struktúra irányába. Ez a Kentaur perspektívája.

Haladásának tényét így, minden látszat ellenére, jelenéből nem olvashatjuk ki: az az erővonal, amit kibont jelenén keresztül, a ma struktúrájából fakadó eszme múltba helyezése a múlt struktúrájának helyreállítása révén, tulajdonképpen csak megkülönbözteti történelmének szakaszait, de nem szolgáltat objektív mércét a haladás felmérésére.

A Kentaur mégis úgy vélte, hogy léte már önmagában is haladást jelent az emberekéhez képest. Már-már felsőbbrendű lénynek képzelte magát, holott csak Kentaur volt, nem is csak, hanem Kentaur, mint ahogy az ember is nem *csak* ember, hanem ember. Múltja nem igazolja jelenét, jelene sem önmagát. Az idő önmagában nem kritérium: következmény. A cselekvés következménye.

A lét mércéje – saját létének más volta –, amit a Kentaur kiválasztott a lehetséges mércék közül; hamis eszköznek bizonyult. A lét összevetése más létekkal nem dönti el a struktúrák közötti fejlettségi viszonyt, mert a lét és a létek között pusztán mennyiségi különbségek vannak, a mennyiségi sor pedig nem hordozza a végtelent. Egy struktúra mindig hordozza a végtelent, a struktúrák sora azonban mint aritmetikai sor – rossz végtelen, hamis végtelen, véges végtelen. A Kentaur a végesség világába ragadt, mert létét vetette egybe az emberek létével, és félsőbbséget olvasott ki abból, ami erre egymagában még alkalmatlan: a különbségekből.

Sem az egymásutániség, sem a különbözőség – de akkor mi volna haladásának kritériuma? Cselekvésének hatékonysága, amellyel a Kentaur Kentaurrá változott. Csakhogy Kentaurként cselekvése hatékonyabbá vált, mint az emberi tett? Nem, semmiképpen sem. Cselekvése, tette hatékony volt ugyan, de csak abban, hogy valami mást hozott létre, alkalmasnak bizonyult a változtatásra. A változtatás még mindig nem haladás. A tett igazi hatékonyságát nem a tetten belül kell keresni, önmagában minden csak a lét kritériuma

lehet, de nem a történelemé: a hatékonyság akkor bizonyul haladás-mércének, ha újabb haladó és hatékonyabb cselekvéseknek teremt teret. A tett kritériuma a belőle fakadó következő tett. Vagyis a következmény a tett mércéje. Tett és következmény, ismét tett és ismét következmény: ez a Kentaur történelme.

De a Kentaur nem érthette meg saját történelmét, mert a tett hatékonyságát önmagában vizsgálta, kritériummá nemesítette saját metamorfózisát. A hatékonyság nála öncéllá változott, kimosódott belőle minden emberség, de nem öltött magára kentaurt dimenziókat sem. Mert kentauri dimenziók nincsenek: a Kentaur nem önmaga; csak félig önmaga. Éppen ez a Kentaur dilemmája; hogy teljesen önmaga lehessen, mássá kell lennie, s ha más lett, Kentaur lett, csak akkor lehet önmaga, ha ismét más, kentaurabb kentaur lesz. De ő a mást kentauróságában véglegessé merevítette. Látszat az, hogy így önmaga, Nem, ő nem önmaga, ő Kentaur.

Elvesztette a hatékonyság kritériumát, mert elvesztette emberi dimenzióit: a tett a hatékonyabb tett felé vezető útján egy mezőn halad át: az emberi létek mezején. Ha letipor, ha megsemmisít a tett, akkor nem lehet hatékonyabb, mint a kevésbé hatékony, de emberibb tett. A hatékonyság fokozásának egyetlen értelme lehetséges: a tett hatékonyabb, ha következményei nem ütköznek bele mások létébe, nem rontja le a többi, szintén hatékonyságra törekvő haladó tett lehetőségeit. A mások létét megsemmisítő tett, az esztelenül felhalmozott cselekvés vajon kielégíthette-e Kentaurt? Héraklész életéből elrettenve olvashatta ki a sorsként élt cselekvéskényszer következményeit.

*

Héraklész arra ítélte sorsa és Héra álnoksága, hogy szakadatlanul új helyzetekbe kerüljön, hőstettekét hajtsa végre. Benne így maga a cselekvés öltött testet. De Héraklész szemben állt a természettel és az emberekkel is, sohasem találkozott baráti erővel, mert nem alakítani akart, hanem csak tenni. Hős volt, de lassan kihűlt benne minden, ami emberi. Eszményé szublimálódott, pedig hús-vér embersége a konkrét világ szereplőivel fröcskölte tele életét.

Héraklész mindenkit letipor, aki rohanó tettvágyának útját keresztezte. Földi módra volt részeg, szeretett és szeretke-

zett, gyűlölt és elismerést sóvárgott, barátságot kért és adott, mégis mindig átlépte emberségét, kilépett az emberi törvények közül. De nem alkotott új törvényeket, hanem vakon csak isteni rendeltetését hajtotta végre. Ennek nevében pusztította el barátját, a kentaur Kheirónt is.

Kheirón a legbölcsebb kentaurnak számított, mert a legkentauribb kentaur volt: felemáságát tudatosan kiélezte, valósággal szembeállította egymással azt a két világot, amelyet létevel megtestesített. Táplálékában, szerelmében, pihenésében és cselekvésében egyaránt állati ösztöneinek engedelmesskedett, de fejében szakadatlanul értékelt, felmért, mérlegelt: gondolatilag szembenézett cselekvésével. Etikai normák nem kötelezték, mert ösztönös lényé csak önmagát szolgálta. Gátlásai sem voltak. Kompromisszumokat sem kötött, mert megtestesítette a kompromisszumot.

Egy alkalommal Héraklész összeveszett a kentaurokkal, és őket üldözve berontott Kheirón barlangjába. Kheirón éppen tőprengett: saját állati teste foglalkoztatta, az, ami benne más volt: kentaursága. Szemlélődését nem zavarta a kentaurok hozzá menekült csapata: Kheirón csak önmagával tudott törődni, ezért volt a legbölcsebb kentaur. És az összevissza kiáltozó megrémült kentaurok között a nyugodt Kheirón volt a legállatibb lény: a többi kentaur félelme emberi reszketés volt, annak átlátása, hogy Héraklész ellen nem lehet harcolni, mert Héraklész maga a sors, a kérlelhetetlenség, amely nem hallgat érvekre, nincs belátása, csak nyila van és a hidramérge. Kheirón hallgatása nem vett tudomást a világról, önmagára összpontosult, látása kimosta belőle a közösség érzését, „bölcssége” az egyediség szenttelen hatalma volt.

Héraklész vaktában lőtte ki nyilát: a vessző surranásában maga a szükségszerűség lapult: Kheirón térdébe fűrődött. Kheirónnak meg kellett halnia. Pedig ő barátja volt Héraklésznek. De barátság vagy más érzelm nem befolyásolhatja a szenttelenné vált tetthalmaz szükséges következményeit: a cselekvés, ha csak önmagát tekinti, ha nem szembesíti magát a világgal, akkor kíméletlenné, embertelenné válik. Héraklész barátsága nem menthette meg Kheirónt, mint ahogy Héraklész sem Kheirón barátsága.

A Hőst, aki most találkozott a cselekvés és következmény dilemmájával, emberfelettivé növelt embersége kérlelhetetlenül sodorta a tragédia felé. S mindez azzal járt, hogy Hérak-

lést saját kíméletlensége semmisítette meg: nem volt annyira emberi, hogy a, magasztos eszményre emberi eszközökkel törjön. Persze Héraklész halála nem morális szükségesség volt. Pusztulnia kellett, mert az egymást kiegészítő tevékenységek, a kölcsönösségek hálóját úgy szétszaggatni, hogy közbe maga az élet is veszélybe kerüljön – büntetlenül nem lehet. A struktúrától elszakadni nem lehet olyan eszközökkel, amelyek ellentmondanak a közösség alapvető funkciójának, az emberi lét sajátos fenntartásának. A változtatás nem pusztán előrelépés a történelmiben, vagy nem csupán kilépés az adottságból a történelembe. Hanem a történelem megtagadása is.

A haladó eszmény előremutat, de az eszköz, az eszmény megvalósításának módszere nem perspektivikus jelenség. Az eszmény – eszmei, az eszköz – reális. Az eszmény és az eszközök ellentmondásában őrlődött fel Héraklész: eszményei túlmutattak az adott világon, korán, de céljai benne ragadtak. Eszközei ezért alkalmasnak csak a pusztításra bizonyultak.

Héraklész dilemmájában az embertelen eszközök és az emberfeletti célok tűztek össze: a célok elhomályosultak, az emberek nem ismertek többé benne magukra, eszményeikre, vágyaikra: a hősök hőse egyedül maradt, akár az istenek, akik magukhoz vették.

De a Kentaur dilemmája Héraklész felőrlődésében, esztelen és emberfeletti csatározásaiban végletes formában mutatkozott meg: vagy emberi embernek lenni, vagy természeti lénynek – íme a két lehetőség. Választani kellett. A Kentaur úgy látta, hogy egyetlen kiútja maradt: a remetamorfózis, az újra visszaváltozás.

*

Az ősi kor óta azonban sok idő telt el, s a visszaváltozott Kentaur az időtől kivette oda hullott, ahonnan valamikor elindult: a primitív állapotba. A megtértnek ismét egyetlen lehetősége maradt: felépíteni önmagát a cselekvés sodrában, beemelni érzelmi és értelmi életét a megváltozott világba. Szerepe többé nem a példaképé, hanem a példaképet keresőé, és hogy ismét dönthessen, előbb bele kell nőnie saját helyzetébe. Ismét teljességre törekedett: az akkor elérhető teljességre, emberi teljességre. De milyen is az emberi teljesség?

Kentaurságában nem lehetett teljes, mert elvettek tőle va-

lamit, ami csak ő volt, s amikor a többi kentaurban megpillantotta önmagát – elszörnyedt. Szerepe, amit bennük felismert, mozdulatlan prototípussá változtatta, örök felemásságra készítette. Ebbe a szerepbe nem tudott megnyugodni, mert ő kentaur is – márpedig számára a teljesség a mérce.

Tévedése az volt, hogy totalitásigénnyé merevítette teljességre irányuló törekvését! Pedig a totalitás néni lehet az egyén sajátja, a totalitást nem sugározhatja ki magából egyetlen egyed sem. A totalitást az egyedek felépítik: azzal, ami a kapocs, a közös bennük, azzal, ami a világhoz kapcsolja őket. Az egyén felépíti belső autonómiáját, önmaga teljességét: ha cselekszik, és cselekvésében összekapcsolódik a haladást hordozó közösséggel. A teljesség sohasem adottság, hanem mindig a változó tett következménye és feltétele.

A teljességet újra meg újra még kell szerezni. Mások révén részesülni belőle nem lehet. Amikor a Kentaur észrevette, hogy ő is felemás, mint a többiek, hogy sorsukba beletörődött kentaurok veszik körül, hogy ő közöttük a legbölcsebb, vagyis sorsát a leginkább elfogadó lény, akkor érlelődött meg benne a változtatás kényszere. A változtatás a kentauri tökély felé végleg az öntudat nélküli természetbe vezette volna vissza, tehát a remetamorfózist, az emberré válást választotta.

Immár tudta, hogy helyzetét csak a cselekvéssel alakíthatja, s tettei felépítik benne azt, amit egy meghatározott korban az ember egyáltalán elérhet. Mert minden ember új világot teremthet: önmaga világát, ha a világot nemcsak magába szívja, hanem alakítja is. Az alakítás igénye, a tettben nyilvánuló eltökéltség, a struktúra funkcióinak szívós támogatása, a gyökeres változások előkészítése – ez az egyén történelmi szerepe, amit a közösséghez kapcsolódva elvégezhet.

Így önmaga számára teremt történelmet az ember. A struktúrát készen kapja, de helyét tudatosan alakítva alkotja történetét. Mert az idő nem pusztán készen kapott kvantum: az is. Mint társadalmi idő – a struktúra ideje: úgy, ahogy a rétegek egymást befolyásolva, mozgásukkal előállítják. De az időt emberek is csinálják: cselekvésükkel csomót kötnek a mozgásra, megragadják és felgyorsítják, s persze lassítják is: a tartamot tudatossággal ruházzák fel.

A történelem ideje – az ember ideje is. Paradoxális módon a struktúra az ember nélkül elképzelt keresztmetszet, a mozdulatlanságban lefényképezett társadalmi mechanizmus –

időtlen jelenség, nem a most, nem az éppen megragadott pillanat. Nem idő, hanem időnkívüliség. De ezt az időnkívüliséget is az ember teremti, nem a világ. Mert a társadalom élete mindig mozgásban lévő struktúrát jelent, a mozgás maga az emberi cselekvés, vagyis időbeliség. Csak a történelemben, a cselekvésben megrekedt ember feltételezheti az időtlen idő létezését. A tudatosan cselekvő ember ritmust ad a tartalomnak, felgyorsítja a mozgást, s így tágítja idejét a határtalanság felé. Hatékonyságot jelent tehát a ritmus: az idő tartama annál inkább tágul, minél gyorsabb ütemet diktál neki az ember cselekvése.

Amikor a Kentaur visszaváltozott, tulajdonképpen felgyorsította saját idejét. De ezzel csak dilemmából dilemmába esett: az idő lüktetése figyelmeztette véges, halandó voltára, egyediségének kérlelhetetlen tragikumára. Mert a tudatosság felnyitja az objektív időt, és szubjektív szegmentumot hasít belőle: a végesség megérzését. A végtelen és tudattalan mozgás megemésztí a maga idejét, és szakadatlanul és szükségképpen újraszüli: a végesség viszont tragikumává változik, ha saját tudatára ébred.

A végesség tragikus tudatát ellensúlyozni lehet a kétségbeeséssel: de a kétségbeesés – beletörődés, benne rekedés a pillanatban, a cselekvéstől elszakított időben. A végességgel szembehelyezni csak a végtelenséget lehet, vagy valamit, ami utal a továbbra, arra, ami meghosszabbítja a végest, irányt, vagyis kiutat sugall, többet, mint a szemlélődés adta nyugalmak csendes egymásutánja. A cselekvést.

Noha a tett mindig végleges és visszavonhatatlan, mégis mindig túlmutat önmagán, mert következménye van. Ezt a következményt kell megragadni, a végességnek ebbe kell belekapaszkodnia, mert ha a tragikum súlyát nem is csökkenti, de elviselhetőségének valószínűségét növeli. Meg kell keresni – tudta a visszaváltozott Kentaur – a kívüllét állapotát, de nem úgy, hogy belülről kívültre sandítva veszi tudomásul önmagát, hanem kívülről helyezkedve kell meghosszabbítania a tudatát. A végességből kitörő cselekvés révén.

Elszakadni önmagunktól, felülvizsgálni önmagunkat, vizszatérni saját magunkhoz – ez az egyéni cselekvés szubjektív koordináta-rendszere. De az elszakadást, a kívüllét állapotát csak akkor lehet elérni, ha ezt a mozzanatot ráfűzzük az objektív koordinátákra, ha cselekvésünkben ahhoz kapcsoló-

dunk, ami a korban, a körülmények hatalmában képes a haladó változtatásra.

Újabb dilemmájába a Kentaur talán nem zavarodott bele, mert aki átment a kentauri lét felemáságán, és ismét vállalta az emberi állapotot, az megtanult hinni a cselekvés, a haladó tett erejében. A Kentaur hitt a cselekvésben, még akkor is, amikor visszaváltozásában valahol a lét perifériáin találta magát, mert tudta, hogy megsokszorozza erejét az emberek törzse, amelyhez immár tudatosan kapcsolódott.

S persze, amióta a Kentaur visszaváltozott, azóta nincsenek kentaurok; csak felemáságuk emléke kísért azokban, akik vállalják a kentaur szerepét anélkül, hogy testét vállalni tudnák. Nincsenek kentaurok, mert kentaurok csak addig léteznek, amíg egyikük emberfejében felhalmozódik az utálat az állati végtagok láttán, és cselekvésével visszavezeti fajtáját az emberek közé. Vagy felhalmozódik önszeretete az állati tagok láttán, és cselekvésével végleg visszahull a természeti létbe. Nincsenek kentaurok, mert örökké nem lehet kentaur a kentaur: ez már az emberek természetéből következik.

1969